

„...beléje ivódik az én életem is”

BESZÉLGETÉS WACLAW FELCZAK TÖRTÉNÉSSZEL, A KRAKKÓI JAGELLÓ EGYETEM DOCENSÉVEL

— *Láttam az Ön nevét az Eötvös-kollégisták 1938-as névsorában. Mi indította Magyarországra? Hogyan lett az Eötvös Kollégium tagja?*

— Magyarországra a lengyel kormány ösztöndíjasaként érkeztem 1938 októberében. Tartózkodásom célja: doktori disszertáció elkészítése. A XIX. századi lengyel—magyar kapcsolatok néhány kérdését kellett volna feldolgoznom. Hogy mi keltette fel érdeklődésemet a magyar történelem iránt? Nos, ez eléggé bonyolult, mondhatnám, kissé furcsa história. Ma már némi végzettszerűséget is látok benne. Hogy a legelején kezdjem a választ: Magyarország már kisiskolás koromban magával ragadott. Ez annak a népiskolai tanítónak köszönhető, aki nebulóinak, így nekem is, aki akkor kilencéves lehettem, színes nyomatokat mutatott Árpád országaról, s történelmi nagyjai közül Kossuthról is. A képeket lelkes szavakkal fűszerezte, amelyek, ha nem is álltak össze tudományos előadásáá, engemet mindenesetre bűvöletükben tartottak. Különösen azok, amelyek Kossuthot és a 48-as magyar forradalmat ecsegtették. Tehát a hajdani tanórák köteleztek el engemet a magyar történelem mellett, pontosabban véve, azok mellett az ügyek mellett, amelyek a lengyel históriához is kapcsolódtak. Később, a plocki gimnáziumban, történelemtanárunk, Mieczysław Żywczyński, aki idővel kitűnő tudóssá nőtte ki magát, szintén a magyar 48-ra irányította figyelmünket. Ekkor már homályosan körvonalazódott bennem annak terve, hogy majdan ezzel a korszakkal foglalkozzak. A harmadik meghatározó motívum, akár egy ócska regényben, a Poznańi Egyetem tanárától, Chodyński professzortól ered, aki első prozemináriumán mindjárt az idegen nyelvek tanulásának szükségességét hangsúlyozta nekünk, diákjainak. Többek között azt is megemlítette, hogy — még ma is emlékszem a hangjára: — „tisztelt hallgatóim, a magyar lektorátus ez évben nyitotta meg kapuját egyetemünkön. Nagyon kérem, hogy jelentkezzen valaki Önök közül a lektorátuson, és tanulja meg a magyar nyelvet, amelynek ismerete elengedhetetlen a lengyel—magyar kapcsolatok vizsgálatához.” Hát én voltam az, aki jelentkezett. A rokonszenves magyartanár óráit szívélyes légkör hatotta át. Redkívüli szorgalommal tanultam ezt a rendkívül nehéz nyelvet... Egy idő után azonban, a szótár kulcsának segítségével, megnyíltak előttem a magyar szövegek...

— *1938 előtt járt már Magyarországon? ...*

— Igen. A Poznańi Egyetem 1936-ban kirándulást szervezett a debreceni nyári egyetemre. Ekkor kerültem első ízben személyes kapcsolatba Magyarországgal. 1936 augusztusában érkeztünk meg. A Kárpátokon át vonatoztunk Csapra, s onnan közvetlenül a nyári egyetem városába. Engemet azonnal megragadott az a táj, amely Debrecen felé menet szemem elé tárult, sük vidéki ember vagyok én is, és akárha a szülőföldemen, Kujáviában jártam volna. Mintha kora ifjúságom emlékképei is életre keltek volna a zakatoló vonat ablakában...

Debrecenben öregek, fiatalok, professzorok, diákok egyaránt nagy-nagy szeretettel fogadtak és vettek bennünket körül. Szinte kiváltságos helyzetben érezhettük magunkat abban a nemzetközi táborban. Életreszóó élményekben volt részünk. Debrecenből azután magyarországi körútra indultunk. Első úticélunk természetesen Budapest volt. Életemben először láthattam ezt a gyönyörű várost, méghozzá augusztus 20-án, amikor az ünnepi fények még varázslatosabbá tették az esti Duna-partot és környékét. Egy fiatalember számára túl sok volt az, amit látott és átélt, ahhoz, hogy ne megbabonázva térjen haza...

Nem csoda, hogy azonnal megfogant bennem az igény, tenni valamit a személyes és tudományos kapcsolatok létrehozása, fejlesztése érdekében. Debreceni utunk után szerveztük meg egyetemünkön a Magyarbarátok Egyetemi Körét. Alapítója és tanulmányaim befejeztéig vezetője voltam ennek a körnek. Talán furcsa, de ez az 1936 őszen létrejött társadalmi szövetkezés túlélte a történelem minden viharát — kicsit más néven, de ma is létezik Poznańban.

— *Mi volt az első jelentősebb munkája, amit érdeklődési körének szentelt?*

— Magyar fogalmak szerinti szakdolgozatom, amelyet Wojtkowski professzorhoz írtam. Ő javasolta, hogy dolgozzam fel Wladyslaw Bentkowski politikai pályáját. Bentkowski a Poroszországhoz tartozó Poznańi Nagyhercegség, vagyis az egykori Nyugat-Lengyelország lengyel politikai mozgalmainak kiemelkedő alakja volt. 1848 áprilisában ott találjuk a poroszok ellen felkeltek soraiban. Miután a porosz túlerő győzött, Magyarországra sietett, és mint önkéntes, végigküzdötte a szabadságharcot. Tegyük hozzá: ő valóban a végső pillanatig harcolt, hisz Orsovát, Kossuth menekülésének utolsó magyarországi pontját, az a lengyel üteg védte az üldöző osztrákok ellen, amelynek Bentkowski volt a parancsnoka. Elmondható, hogy a Népek Tavaszaának harcaiban az elsők között ragadott fegyvert lengyel földön, s azt magyar földön az utolsók között tette le. Van ebben valami lélekemelő jelképeség...

Mindezeket megírtam szakdolgozatomban is. Munkám egyik fejezetét a többen részletesebben kidolgoztam. Arról szólt, hogy a Poznańi Nagyhercegség lengyeliségében milyen visszhangot váltott ki a magyar szabadságharc. Ez a rész, mint önálló tanulmány 1939-ben, még a háború előtt megjelent. Elmondható hát, hogy első tudományos publikációm ez a lengyel—magyar kapcsolatokkal foglalkozó munka volt. Tudományos munka. De mégis mennyire beléje ivódik az én életem is. Az a poznańi férfiú, akiről írtam, mintha az én sorsomat is magában hordta volna. Ki gondolta, hogy a közeljövőben én is hasonló politikai küldetéssel követem sorsomat Magyarországon.

— *Gondolom, elérte az első kérdéshez...*

— Hogy hogyan lettem Eötvös-kollégista? Egyetemi tanulmányaim befejezésével, az említett szakdolgozat, azaz magiszteri munka eredményeként, az egyetem rektora kijárt nekem egy ösztöndíjat a Kulturális Minisztériumnál. Az ösztöndíj két évre és Magyarországra szólt. Így történt, hogy 1938 októberében ismét Budapestre érkehettem. A Mésesi úton nyertem elhelyezést. A kollégium óriási hatással volt rám, mert még sohasem laktam egyetemi diákszállóban. De az Eötvös Kollégium több volt, mint diákolthón. Amikor a benne élők sajátos közösségével kapcsolatba kerültem, megcsapott valami az ősi kollégiumok légköréből, melyeket addig csak olvasmányaimból ismertem. Természetesen életre szóló barátságok fogantak ott, olyanok, amelyek csak az egymásra utalt, szorgosan dolgozó diákok között szülehetnek. Ott-hon és műhely volt a kollégium, amelynek atmoszférája azóta se kerített hatalmába bárhol is jártam, beleértve a Sorbonne-t is. A háború után egy ideig ott is voltam diák...

Ösztöndíjam első magyarországi esztendeje, a diákélet minden kelleme és fénye ellenére, már ideges légkörben, fenyegető politikai események árnyékában telt el. Emlékszem 1939 márciusára, azokra a napokra, amikor Magyarország közvetlen szomszédja lett Lengyelországnak. Eötvös-kollégista társaim megkértek, hogy a március 15-i ünnepségen beszédet mondjak. Szavaim nagy hatással voltak a hallgatóságra, de önmagamra is. Anélkül, hogy a közös határ kérdésének mélyebb politikai elemzésébe belemennék, leszögezhetem: később, 1939 tragikus szeptemberében ennek felbecsülhetetlen jelentősége lett a lengyelek számára. Mert e határszakasznak a megléte tette lehetővé a lengyelek — katonák és polgárok — nagy tömegének a menekülést: Magyarországra. Számos fontos szerepet játszó politikai és katonai személyiség az ott megnyílt határsorompóknak köszönhette életét, szabadságát.

— *Az Ön élete hogyan alakult ezekben az időkben?*

— 1939-ben hazautaztam, hogy a vakációt otthon töltsöm. Azzal mentem el,

hogy szeptember végén visszajövök. De jól tudjuk, hogy ez nem következett be. Mint diák Budapestet én már soha többé nem láttam viszont. 1939 szeptemberéről nem akarok hosszasan beszélni. Sorsom, életem ekkor semmiben sem különbözött egy átlag lengyelétől. A front, bár nem voltam katoná, messze vetett a szülőháztól. Hosszú hányódás után kerültem haza. És vártam... a sors által rám szabott feladatot. 1940 tavaszán, Varsóban, a függetlenségi lengyel politika képviselői, akik elkezdték a hitleristák elleni földalatti hatalmi szervek kiépítését, azzal a kéréssel fordultak hozzám, hogy menjek Magyarországra. „Ön ismeri a magyar társadalmat, a nyelvet, ismeri Budapestet” — mondták — „így Önre bízhatjuk annak feladatát, hogy megszerveze a mi állandó magyarországi képviselőtünket, amely a földalatti Lengyelország varsói vezetőségének lesz alárendelve... és amelynek az lesz a célja, hogy állandó kapcsolatot tartson fenn Varsó és az emigráns lengyel kormány között.”

Így kezdődött el új életpályám, amely ezúttal már teljesen politikai jellegű volt. De ki bújhatott volna ki a politika, a politikai tevékenység kötelessége alól azokban a sorsdöntő időkben? Mindenki tette azt, amire tehetségéből, lehetőségéből, képességéből futotta. Nekem az lett a feladatom, hogy kidolgozzam a képviselő megszervezésének módját, részleteit.

— *Ez már gyakorlatilag Magyarországon történt. Mikor és hogyan jött Magyarországra?*

— Magyarországra 1940 májusában érkeztem. Vonattal, repülővel — tenné hozzá ma az ember. Akkoriban az idejövétel számunkra bonyolultabb, nehezebb és veszélyesebb volt. A határt Lengyelországból Szlovákiába, majd Szlovákiából Magyarországra, vagy hetvenszer-hetvenötzör, illegálisan léptem át. Hogy miként, annak jelképéül elmondom első és ezzel együtt egyik legnehezebb utamat.

A lengyel ellenállás két embert rendelt mellém vezetőül. Kísérőim ezt az utat már többször megtették oda-vissza. A szlovák—magyar határon, Kassa közelében, belefutottunk egy szlovák járőrbe. Hárman háromfelé rohantunk, de engemet végül elfogtak. Az lett volna a törvényszerű, ha a szlovák katonái szervek elvisznek a szlovák—lengyel határra és ott átadnak a Gestapónak... Talán a kérészem hatotta meg az idősebbik katonát, vagy talán nem rokonszenvezett különösebben a németekkel, nem tudom. Tény, hogy lehetővé tette, hogy megszökjek. Vagyis amikor bevettem magam a sűrűbe, nem tüzelt utánam. Se ő, se a bajtársa. Átmenetileg megmenekültem, de fogalmam se volt, melyik irányban lehet a magyar határ. Meg kellett várnom a napfelkeltét. Akkor eldönthettem, merre van dél, és elindulhattam. Végre sikerült kikeverednem a kassai erdőségből, és akár a tenyeremen, előttem feküdt Kassa, előttem kígyózott a Hernád. Megérkeztem! — állapítottam meg kitörő örömmel, s ahelyett, hogy kerülő utakon, észrevétlen osontam volna be a városba, nekivágtam a főútnak. Így aztán nem csoda, hogy hamarosan igazoltatott két határról. Természetesen nem vallottam be, hogy lengyel vagyok. Budapesti diákigazolványomban a nemzetiségem nem volt feltüntetve, s nevemnek is legfeljebb csak furcsa jelentésén akadhattak fenn a magyarok, nem pedig az ortográfiáján: *Félcsak*. Így a katonák azak a meggyőződéssel engedhettek el, hogy magyar emberrel diskuráltak. Már a külvárosban jártam, amikor egy arra kerékpározó magyar katonatiszt megállított és igazoltatott. Ő egy-kettőre rájött, hogy valami hibádzik a személyazonosságom körül. Visszakísért és átadott az ismerős járőrnek. A katonákat jól lehardta, amiért fényes nappal beengedtek egy idegent az országba. Ők a csendőrségre kísérték. Ott, a hosszadalmas kihallgatás során nem nagyon akarták elhinni, hogy lengyel menekült vagyok. Valószínűleg szlovák kémnek néztek. Tény, hogy elrendelték visszatoloncolásomat Szlovákiába. Még amikor az est leszálltával kikísérték a határra, akkor is azt hittem, hogy kitoloncolásomnak csak formálisan tesznek eleget, egyébként futni hagynak. Az erdőben haladva meg is kérdeztem a katonákat, hogy merre van Szlovákia, és merre Magyarország, és hol a legközelebbi magyar vasútállomás. Mindent aprólékosan elmagyaráztak, csak éppen fordítva. Így útmutatásukat követve, a legközelebbi szlovák vasútállomáson kötöttem ki. Mindent kezdeztem előlről. Ezúttal azonban már óvatosabb voltam. Igaz, egy újabb éjszakát megint a kassai

rengetegben odüsszeáztam, de másnap szerencsésen bejutottam a városba, s megtaláltam azt a címet, ahol a Lengyel Vöröskereszt álcája alatt a lengyel összekötők és futárok bázisa volt. Jól emlékszem arra a napra: május 29. volt, a születésnapom.

— *Mit tapasztalt Budapesten az utolsó békehónapokhoz képest?*

— A kassai bonyodalmak azonnal rádöbbsentettek azokra a változásokra, amelyek Magyarországon végbementek. Meggyőződhettem arról, hogy az országot kormányozó apparátusban két orientáció létezik: az egyik németbarát, a másik németellenes. Tudatában voltam annak, hogy politikai tevékenységünknek szükségszerűen e két „irányzat” között kell lavíroznia. Politikai képviselőtünknek ez a lavírozás lett az irányelve.

— *Hogyan szervezte meg a képviseletet?*

— Azzal egyidejűleg, hogy a varsói instrukciókkal végül is Kassán át megérkeztem, befutott a párizsi lengyel kormány kiküldöttje is, ugyanezzel a feladattal. A megbízásnak így közösen tehattünk eleget. A képviseletet, amelynek az említett párizsi kiküldött, Edmund Fietowicz lett a főnöke, a koalíciós kormány mintájára építettük fel: tanácsadó területében ott voltak a különböző politikai pártok megbízottjai. A tényleges tevékenység azonban a végrehajtó apparátusra hárult. Én ebbe nyertem beosztást. Feladatom az országgal kapcsolatot tartó futárszolgálat megszervezése volt. Ez abból állt, hogy különféle embereken keresztül állandó kapcsolatot kellett fenntartanunk a földalatti Lengyelország varsói vezetőségével. Ügyelnünk kellett, hogy a futárok a feladatnak minden tekintetben megfelelő emberek legyenek. Vállalniuk kellett, hogy Budapestről Varsóba, illetve Varsóból Budapestre, két-két határon átszúszva megteszik az utat. Önkéntesekben nem volt hiány. Ezek részben zakopanei góralok közül, részben újszandeciek közül toborzódtak. Mit kellett a futárnak Varsóba vinnie? Titkos postát, amely különféle információkat tartalmazott az európai helyzetről, a lengyel kormány utasításait, pénzt a földalatti lengyel szervek kiadásainak fedezésére. Elmondható, hogy a háború első felében, 1940 és 1943 között Varsó és London között Budapesten keresztül állott fenn a lelegelevenebb kapcsolat. Hozzá kell tennünk, hogy e nélkül a via Budapest összeköttetés nélkül a földalatti Lengyelország se építhette volna annyira ki a vezetőségét. A kapcsolattartásnak később már akadtak más módjai is, például ejtőernyőkön ledobott küldemények által. Ezzel Magyarország a budapesti lengyel politikai képviselet hallatlanul nagy szerepe a jelzett években.

A kapcsolattartásnak csak az egyik felét tette ki a Budapest—Varsó közötti összeköttetés. Ha csak ez állhatott volna fenn, attól még béna maradhatott volna tevékenységünk. A küldemények forgalmát még Párizs és Budapest, később Budapest és London között is le kellett bonyolítani. Ez azonban jóval körülményesebb és nehezebb volt. Az első időszakban, ameddig lengyel nagykövetség működött, vagyis 1941 januárjáig, rendelkezésünkre állott a követség diplomáciai futárszolgálat, amelynek útvonala Belgrádon és Isztambulon keresztül vezetett Párizsba. Ez az út azonban, miután a lengyel követséget megszüntették, lezárult előttünk. Hosszú időn a legkülönfélébb módon kellett küldeményeinket eljuttatnunk Isztambulba. Ez csaknem megoldhatatlan feladatokat rótt ránk, hiszen a futároknak Szerbián és Bulgárián is át kellett kelniük. Némelykor a semleges államok — Svájc, Svédország — követségeinek segítségét is sikerült igénybe vennünk. Feladatunk ezzel együtt nagyon nehéznek bizonyult.

— *Mikor és miért lett könnyebb a képviselet futárszolgálatának a dolga?*

— 1943-tól megszűnt a ránk nehezedő nyomás. Ettől kezdve küldeményeinket magyar diplomáciai futár vitte havonta kétszer Lisszabonba és a londoni „csomagokat” is ugyanannyiszor hozta onnan el nekünk. Erre a magyar kormánnyal, pontosabban, a magyar kormány bizonyos embereivel kötött titkos egyezségünk következtében kerülhetett sor. Ennek előzményeiről szeretnék egy kicsit bővebben beszélni.

Kezdetben, amikor Teleki Pál volt a miniszterelnök, úgy tetszett, hogy ügyünk,

a lengyel ügy érdekében kifejtett tevékenységünk semmilyen akadályba se fog ütközni. Orłowskit, a távozó lengyel követet, maga Teleki biztosította arról, hogy követség híján, ő, a magyar kormány feje lesz a lengyel érdekek magyarországi képviselője és védelmezője. Tény, hogy mindabban, ami a lengyelek érdekében történt, nagy része van Teleki iratlan irányelveinek, titkos utasításainak.

Teleki halála után azonban hátrányunkra változtak a körülmények. Bárdossy kormányzásának időszaka rendkívül próbára tett bennünket. Meggyőződhattünk róla, hogy Bárdossy teljesen behódol a hitéri birodalomnak. Biztos volt Németország győzelmében, s az ország szekerét alig eloldhatóan a horogkereszthez kötötte. Ez természetesen nem maradhatott nyom nélkül a magyar—lengyel viszonyban sem. Bárdossy alatt került sor több fontos lengyel személy letartóztatására Budapesten. (Rövid időn át magam is a Hadik-laktanya foglya voltam.) Képviselőtünk vezetője, Edmund Fietowicz, nyolc hónapot ült. Mivel azonban addigi tevékenységünk során rendkívül körültekintőek voltunk, a konspiráció minden iratlan szabályát betartottuk, küldetésünknek, mégha nagy nehézségek árán is, de továbbra is eleget tehattünk.

A szovjetek sztálingrádi győzelme után a hivatalos körök hangulata is megváltozott. Kié így, kié úgy. Már korábban is megtaláltuk azokhoz az utat, akik aztán legmegbízhatóbb barátainknak bizonyultak. Mindenekelőtt Csekonics Iván, a volt varsói magyar követ. Ide számítható a volt miniszterelnök, Bethlen István is. Mindenről pontosan tájékozódhatott Keresztes-Fischer Ferenc, az akkori belügyminiszter.

Amikor érettnek láttuk az időt a magyarországi politikai cselekvésre, akciónkba beavattuk Csekonicsot. Nyitányként egy fontos kérdésünk ügyében, mintegy kísérletként is, Csekonics közvetített Keresztes-Fischerhez. A belügyminiszter teljesítette a kívánságunkat: hamis magyar útlevelet állított ki képviselőtünk vezetőjének, akinek fontos szervezési kérdéseknek a megtárgyalása végett személyesen kellett megjelennie Londonban, a Sikorski-kormányánál. Edmund Fietowicz így valóban hamis magyar útlevéllel repült Isztambulba, s onnan Londonba, majd Isztambulon keresztül vissza Budapestre. Elhozta magával Sikorski tábornok Csekonicshoz adresszált levelét, amelynek tulajdonképpeni címzettje természetesen a magyar kormány volt. Ez a levél konkrét politikai lépésre, cselekvésre tett javaslatot. Indítványozta, hogy a magyar kormány titokban, de hivatalosan ismerje el a magyarországi lengyel képviselőt követségnek. Ez be is következett. Attól kezdve valóban hivatalosan elismert testületként működhattunk. Erről természetesen mit se tudhattak a kitűnő szimattal rendelkező német ügynökök.

— *Mi történt ezután?*

— A magyar kormány jószándékának első bizonyítéka tehát megvolt. A mi tevékenységi lehetőségünk volt az. Ez nyilvánvalóan Keresztes-Fischernek köszönhető, de lehetetlen, hogy Horthy jóváhagyólag ne tudott volna róla. Amikor már „bevett dolog” volt, hogy a titkos lengyel küldemények a magyar diplomácia közvetítésével jutnak el rendeltetési helyükre, az új feladat fogalmazódott meg: Magyarországot ki kell szakítani hitlerista szövetségesei közül. A lengyel képviselő volt az első kezdeményezője és közvetítője az ezzel kapcsolatos megbeszéléseknek. Ezek aztán később mint ez a magyar történeti irodalomból eléggé ismert, más közegekben és területeken — Svájc, Törökország — is folytak. Mindazonáltal Kállay politikai hintájának meglendítésében a lengyel képviselő nagyon fontos szerepet játszott. Szerettük volna, hogy a háború befejezésével Magyarország ne álljon megint a rossz oldalon, mint negyedszázaddal korábban. Mint köztudott, ez nem sikerült. Felelősség terheli ezért a magyar kormányt, de része van ebben „annak a megkülönböztetett figyelemnek”, amelyet Németország a gazdaságilag és stratégiaileg oly fontos szerepet játszó Magyarországnak szentelt. Így következett be az ország katonai megszállása 1944. március 19-én. Ezzel a nappal vége szakadt a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásoknak is. Vagyis lényegében vége lett a lengyelek politikai tevékenységének. Március 19. így nemcsak magyar, de lengyel szempontból is tragikus nap. A képviselőt valamennyi tagja német kézre került, s hitlerista táborokban halt meg a későbbi hónapok folyamán. Nekem személyesen sikerült elkerülnöm a letartóztatást,

így rám hárult az a szomorú feladat, hogy a képviseletet felszámoljam, az ügynökeinkhez vezető szálakat eltépjem. De az én kötelességem lett az is, hogy hasonló feladatok céljából megpróbáljak új képviseletet szervezni. Az 1944. március 19-ét követő körülmények azonban már nem voltak kedvezőek a lengyelekre nézve, így az én kísérletem csekély eredménnyel járt. Március 19-én a képviselet gyakorlatilag megszűnt. Ez a nap a magyarországi lengyel menekültek életében is fordulópont volt. Ekkor tizenegynéhányezren tartózkodtak Magyarországon. Ennyien telepedtek le átmenetileg abból az ötvenöt-hatvanezer emberből, akik magyar földön rövidebb-hosszabb időt töltöttek menekültként. Közismert az a szívéllyesség, amellyel a magyarok, beleértve a hivatalnokokat is, a menekülteket fogadták. Legnagyobb jelentősége talán a lengyel iskolahálózat megszervezésének volt. Egy időben a balatonboglári gimnázium volt a világ egyetlen lengyel gimnáziuma. E tények a magyar—lengyel kapcsolatoknak szintén fényes lapját alkotják.

— *Hogyan értékeli a menekülttéma feldolgozását?*

— Ma számos történész foglalkozik a menekültek törtérijával. Ez érthető. Több okból is. Izgalmas és szükség van rá. Szükség azért, mert az ezeréves lengyel—magyar barátságot illetően motiváló ereje van. A kérdéssel foglalkozók közül nem mindenki mondható felkészültnek. Talán azért se, mert híján van az eredeti, forrásértékű dokumentumoknak. Az iratok szétszóródtak a nagyvilágban.

Van, aki a magyar forrásokra támaszkodva éri el a legfontosabb eredményeket, akad olyan, aki főleg lengyel forrásoknak kerül birtokába. A lengyel anyagok egy része a londoni Sikorski Intézetben található, más része Varsóban. Hozzájuk férni nem a legkönnyebb. Örömmre szolgál az, hogy egy magyar történész, elsősorban a magyarországi anyagokat lelkiismeretesen összegyűjtve és feldolgozva, megírta a magyarországi lengyel menekültek történetét. Ez a történész Lagzi István, a szegedi egyetem munkatársa, aki az említett munkát — *Lengyel menekültek Magyarországon a II. világháború éveiben* — Lengyelországban megjelentette. Mint az egykori események részese és tanúja, meg kell mondanom, hogy ez az első, témával kapcsolatos megbízható feldolgozás.

— *Ön miért nem irt semmit, legalábbis semmi lényegeset ezekről a kérdésekről?*

— Ennek részben pszichikai okai vannak: nincs hozzá lelkierőm. Mint történész tisztában vagyok azzal, hogy előbb hozzá kellene jutnom azokhoz az autentikus dokumentumokhoz, amelyekhez ez ideig nem fértem hozzá. Már azokra se emlékszem, amelyeket annak idején én rejtjeleztem. Emlékezetből különben se lehet történelmet írni. Források nélkül nincs történelmi munka. Talán, ha alkalmam lenne átrágni magamat azon a hatalmas anyagon, amely a Sikorski Intézetben van összegyűjtve, nekivágnék a feladatnak. S ha elkészülnék vele, akkor az jól kiegészítené Lagzi István méltatott monográfiáját.

— *Miként alakult, hogy annyi év után ismét azzal foglalkozik, ami életét annak idején meghatározta: a történelemmel. S hogyan kerülhetett egy poznaí a krakkói Jagelló Egyetemre?*

— Nem közvetlenül Poznańból kerültem a krakkói egyetemre. A sztalinizmus korszakát én is megszenvedtem. Erről csak annyit, hogy aki olvasta *Kazimierz Moczarski Beszélgetések a hóhérrel* című — mint hallom, nemrég Magyarországon is megjelent — könyvét, az elképzelheti az én életem nyolc esztendejét is. A tudománnyal így csak 1957 végétől kezdhettem el újból foglalkozni. Azóta dolgozom a Jagelló Egyetem Történelmi Intézetében. Érdeklődési területem a XIX. század Délkelet-Európájának törtérijája, ezen belül Magyarorszáé. Megjelent munkáimnak ez a földrajzi és időbeli kerete...

— *Az ön „magyar érdeklődése” Kossuthal kezdődött...*

— Igen... Értem Önt. Valóban... Már néhány évvel ezelőtt rászántam magamat, hogy Kossuthról monográfiát írjak. Bele is fogtam. A munka egy részével kész

vagyok. 1848-ig már lengyel életre kelt Kossuth. Aztán egyéb feladataim elodázták ezt a munkát. Nem baj. Ezalatt is érlelődött a „téma”. Ma már kényszerítő szükségét érzem annak, hogy a monográfia írását folytassam az utolsó pontig. Szeretném, ha életem főműve lenne egy Kossuth-monográfia.

KOVÁCS ISTVÁN

Gondolatok a Krakkóban kiadott magyar könyvekről

Az egykori Galiciában a múlt század hatvanas éveiben nőtt meg az érdeklődés irodalmunk iránt. Ez nem meglepő, hiszen a mai Lengyelország déli része is a Monarchiához tartozott. Itt adták ki a János vitézt, Az ember tragédiáját, több Jókai-regényt és — varsói—krakkói közös gondozásban — A Pál utcai fiúkat, amely azóta csaknem hússzor megjelent. A két világháború között viszont említésre sem érdemes magyar műveket fordítottak le a lengyelek „második fővárosában”. Az egyetlen kivételt egy Petőfi-verseskötet (1930) jelentette.

A felszabadulást követően sokáig szinte kizárólag varsói kiadók népszerűsítették irodalmunkat, pedig Krakkó az ötvenes években rangos, korántsem „vidéki” kulturális központtá nőtt. A helyzet egy évtizeddel ezelőtt változott meg. A Wydawnictwo Literackie vállalkozott Csapláros István *Kocham twój kraj* (Szeretem országodat, 1971) című, lengyel tárgyú magyar verseket tartalmazó antológiájának gondozására és *Molnár Ferenc* igen népszerű ifjúsági regényének megjelentetésére (1972).

Az irodalmunk iránti krakkói érdeklődés véletlenszerűsége 1977-ben végleg megszűnt, mert az Irodalmi Kiadó Humanum est elnevezésű, immár igen kedvelt sorozatában napvilágot látott *Ady Endre* verseinek első lengyelországi (de, hála a háborús menekülteknek, nem első lengyel nyelvű) kötete. A kis könyv másfél ezer példánya hamar elfogyott. Ekkor már *Etelka Kamocka* volt a kiadó szerkesztője, aki nagy hozzáértéssel, jól válogat a XX. századi magyar irodalom legjavából.

1978-ban csak egy magyar regény (*Heltai Jenő*: Álmodháza) jelent meg Krakkóban, a következő év azonban olyan „rekordot” hozott, amilyennel eddig a varsói kiadók sem igen büszkélkedhettek. Ebből a városból került a lengyel könyvesboltokba *Nagy László* válogatott verseinek kötete, *Déry Tibor* két regénye, a G. A. úr X-ben és a Niki, *Balázs József* alkotása, a Koportos, *Mezei András* Csodatevője és *Passuth László* Lagunák című műve. 1980-ban — a Humanum est sorozat harmadik magyar darabjaként — itt látott napvilágot az első lengyel nyelvű *Radnóti*-verseskötet, *Beney Zsuzsa* bemutatkozásaként a Rontás, valamint két, a Visztula mentén is népszerű alkotónk, *Illyés Gyula* és *Németh László* egy-egy műve, a Kháron ladikáján és a Gyász. A krakkói szépirodalmi kiadó ez évi terveiben újabb két *Déry*-regény (Képzelt riport... , A kiközösítő) mellett ismét szerepelnek költészeti kötetek: egy bővebb *Ady*-válogatás és *Csoóri Sándor* lírájának keresztmetszete.

A lista nem rövid, ezért lehetetlen minden könyvet méltatni. Be kell érniünk a legfrissebbekkel, a legutóbbi két év termésével.

Déry Tibor legjobb műveit a hetvenes években olvashatták el a lengyelek, de a G. A. úr X-ben rutinos és ezúttal különösen sikeres átültetője, Camilla Mondral helyesen tette, hogy utószavában ismertette írónk pályáját, és Bessenyeitől Babitsig haladva a legfontosabb magyar fantasztikus regényeket. Hangsúlyozza, hogy bennük a társadalmi problémák iránti érdeklődés jutott döntő szerephez. Déry ebben az alkotásában sem „szökött” a valóság elől. Az életet értelmétől megfosztó, abszurd „anarchikus szabadság” megmutatásával az egzisztencialista filozófia egyes tételein